

Марина ЯГОДИНСЬКА, Максим СТРОЦЕНЬ, Василь ІЛЬЧИШИН, Олег ДЕРЕХ

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ БАГАТОШАРОВОГО ПОСЕЛЕННЯ ЗАЛІЩИКИ III В УРОЧ. «УЩИЛІВКА» В М. ЗАЛІЩИКИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2009 - 2010 РОКАХ

Метою статті є введення у науковий обіг результатів досліджень частини багатошарового поселення Заліщики III в уроч. «Ущилівка» в м. Заліщики Тернопільської області у 2009 - 2010 роках. Подано загальну характеристику пам'ятки та опис досліджених об'єктів.

Ключові слова: Заліщики, урочище Ущилівка, трипільська культура, культура Гава-Голігради, липицька культура, зарубинецька культура, празько-корчацька культура, лука-райковецька культура

Поселення Заліщики III розташоване в північно-західних околицях міста Заліщики Тернопільської області, в урочищі Ущилівка, на місі, утвореному лівим берегом р. Дністер та правим берегом його притоки – струмка «Ущилівка» (рис. 1). Поселення має південно-західну експозицію. Його площа – близько 25 га.

Поселення було відкрите покійним Юрієм Малеевим у 1967 році під час обстеження траншеї для нової магістралі водопроводу, що прокладалася у місто [1, 106-111].

У зв'язку з будівництвом «Агропромтехніки» та державної автозаправної станції протягом 1969-1972 рр. Тернопільська археологічна експедиція кафедри археології та музеєзнавства Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка під керівництвом Юрія Малеева провела дослідження багатошарового поселення в урочищі Ущилівка [2, 371-373]. Під час розкопок вивчено стратиграфію поселення, зафіксовано 6 півземлянкових та наземних жител культури Гава-Голігради. Розкопки встановили наявність на місці поселення культурного шару трипільської, Гава-Голіградської, липицької і ранньослов'янської VI-VII ст. культур [3, 102-104].

У 2005 році археологічна експедиція ДП «ОАСУ Подільська археологія», за участю директора Заліщичького краєзнавчого музею Василя Олійника, на частині поселення, якій загрожувала руйнація будівництвом АЗС, провела рятивні археологічні дослідження. Результатом розкопок стала фіксація наземного житла та гончарної печі культури Гава-Голігради [4, 2-42; 5, 136-141].

У 2009-2010 роках експедицією ДП «ОАСУ Подільська археологія» продовжено рятивні дослідження у центральній і північній частинах поселення Заліщики III.

Рятивними дослідженнями 2010 року охоплено центральну частину поселення Заліщики III, якій загрожувало руйнування будівництвом виробничих приміщень. Культурний шар культури Гава-Голігради інтенсивністю близько 40 см зафіксовано у сірому опідзоленому чорноземі, насиченому дрібними фрагментами ліпної кераміки та кусками обмазки. У шурфі № 4 в шарі сірого суглинкового ґрунту на глибині 40 см від рівня денної поверхні зафіксовано господарську яму глибиною 80 см, шириною 60-70 см. У заповненні ями виявлено дрібні фрагменти ліпної кераміки культури Гава-Голігради та кістки тварин. На дні ями – печина товщиною 10-15 см (рис. 2).

Керамічний матеріал культури Гава-Голігради із культурного шару поселення представлений фрагментами ліпних горщиків банкоподібної та тюльпановидної форми (рис. 3, рис. 4, 1) та мисками (рис. 4, 2). Поверхня горщиків залощена, ззовні – чорного кольору, внутрішня – сіро-коричневого. У тісті – домішки шамоту та піску. У окремих випадках стінки горщиків прикрашені наліпними валиками (рис. 3, 3,4). Миски виготовлені із добре відмудленої глини із домішками піску, зовнішня поверхня – храпувата.

Крім культури Гава-Голігради були виявлені об'єкти зарубинецької (III-I ст. до н. е) та липицької (I-II ст. н. е) культур. До об'єктів входять три господарські ями та одна глинобитна піч. Ями овальної та округлих, форм, піч куполоподібна (рис. 5). Знайдено багато керамічного матеріалу, характерного для вище згаданих культур. Серед фрагментів кераміки липицької культури, що піддаються реконструкції, зустрічаються миски та горщики, які мають крупно-

зернисті домішки піску і жорстви. Поверхня в основному гладка та горбкувата, рідко лискована. Колір посуду різноманітний, зустрічається світло-коричневий, світло-червоний, сірий та світло-сірий з коричневим відтінком, що свідчить про нерівномірний випал кераміки. Посуд орнаментований дуже слабо, в основному фіксуються заглиблені лінії та наліпи у вигляді розетки (рис. 6,7,8). Аналогічні знахідки відомі з археологічних розкопок 2008 р. в с. Пронятин Тернопільського району [7, 2008, рис. 56,59,61]. В заповненні ями, яку віднесено до зарубинецької культури, виявлено розвал тонкостінної, біло-глиняної римської амфори та цілий кухлик. Висота горщика 11 см, діаметр дна 6 см, шийка діаметром 6,5 см, колір посудини – брунатний, поверхня – гладка лискована (рис.9). Горщик належав зарубинецькій культурі, амфора – імпорт з Північного Причорномор'я.

Жител чи господарських споруд не виявлено, в одному випадку можна зробити лише припущення на наявність житлової споруди чи господарської будівлі за наявністю печі.

Під час дослідження поселення виявлені об'єкти слов'янського часу, ранньої фази лука-райковецької культури (VII-VIII ст.) – два житла та черинь зруйнованої печі.

У північному куті розкопу на глибині 1,8 м від рівня денної поверхні виявлено житло 1, напівземлянку орієнтовану за сторонами світу, розміром 3,0 x 3,8 м. Котлован житла був заглиблений в материк на глибину 0,6 м (рис. 10, 1, 2 (переріз А-А1)). Житло було каркасно-стовпової конструкції, від якої залишилися стовпові ямки діаметром 20/25 см та глибиною 15/30 см. Стовпові ямки біля західної стіни знаходилися за межами котловану, біля східної стіни – в межах котловану. Одна із стовпових ям у південно-західному куті житла була частково перекрита каменем, очевидно для фіксації стовпа (рис. 10, 1, 2). Житло опалювалось пічкою-кам'яною, яка знаходилась у східному куті. Паливна камера печі складалась із вапнякових плит товщиною 15 см (розміром 0,9 x 0,5 м, висотою 0,4 м), поставлених на ребро та заглиблених в долівку житла на 10 см (рис. 10, 4 (переріз В-В1)). Перекриття камери не збереглося. Камера була заповнена попелом та вугликами. Черинь був сильно перепечений до цегельного кольору (товщиною 2 см). Для обкладки стінок печі були використані дрібні каміння пісковіку та річкової гальки. Її розвал поширювався до 1-го м в північно-західному напрямку навколо печі. За 0,8 м від пічки, біля північної стінки житла, виявлено два кухонних горщики, вкладених один в один, нижній був вкопаний у спеціальну ямку (рис. 10, 1, 3 (переріз Б-Б1); рис. 11). Нижній горщик вдалось реконструювати повністю. Це товстостінний кухонний горщик з опуклим тулубом та злегка розхиленими вінцями. Висота - 31,5 см, діаметр вінець 25 см, товщина стінок до 1-го см (рис. 11, 1). Від другого горщика збереглися донна частина з тулубом. Висота збереженої частини 25,5 см, товщина стінок 1,5 см (рис. 11, 2). Перед пічкою-кам'яною виявлено дві припічні ями, заповнені попелом та вугликами. До знахідок, виявлених в заповненні житла, належать фрагменти кухонного та столового посуду: сковорідки 3 шт., одна з яких прикрашена косими насічками по вінцю (рис. 11, 9), фрагмент столового горщика (рис. 11, 3), три денця кухонних горщиків (рис. 11, 6, 7), один з яких має слід від використання ручного гончарного кола (?). Крім цього на долівці житла виявлено глиняне біконічне пряслице (рис. 11, 4).

Друге напівземлянкове житло знаходилось біля північного краю розкопу, зафіксовано на глибині 1,8 м від рівня денної поверхні. Воно орієнтоване майже по сторонах світу, розміром 3,8 x 2,0 м. Котлован житла був заглиблений в материк на глибину 0,6 м (рис. 12, 2 (переріз А-Б)). На долівці житла, ближче до його південного кута, виявлено дві стовпові ями. Північна діаметром 0,3 м та глибиною 0,05 м, південна діаметром 0,2 м та глибиною 0,2 м. Житло опалювалось пічкою-кам'яною, яка знаходилась у його східному куті. Виявлена піч збереглася погано, кам'яна конструкція печі зруйнована, зафіксовано лише черинь та розвал каміння від її конструкції. Черинь розміром 0,6 x 0,5 м був сильно перепечений до цегельного кольору (товщина 3 см). Для обкладки печі були використані дрібні каміння пісковіку та річкової гальки. Розвал каміння з печі зафіксовано на площі 1,2 x 0,5 м. У західному куті житла вдалось зафіксувати вхід, шириною 0,9 м. Він, як і котлован житла, був заглиблений в материк на 0,6 м (рис. 12, 1,2 (переріз Б-В)). Біля південної стінки житла виявлено придонну частину невеликого горщика (рис. 13, 7). Висота збереженої частини посудини 8 см, діаметр денця 6,5 см (рис. 13, 5). Крім цього на долівці житла та в розвалі пічки виявлено фрагменти ліпної кераміки, в основному горщиків (рис. 13) та сферичне пряслице (рис. 13, 4). Пряслице діаметром 2,5 см, товщиною 2 см. Кераміка однотипна, в тісті присутні домішки жорстви – перепаленого та подрібненого каміння пісковіку та річкової гальки. Серед остеологічного матеріалу, виявленого в житлі, зустрічаються кістки ВРХ, свині та птиці.

В західній частині розкопу виявлено скупчення печини (рис. 14, 1). При зачистці печини встановлено, що виявлений об'єкт – це черинь зруйнованої печі, споруджений на матеріку. Сама піч зруйнована ще перед початком досліджень під час нівелювання ділянки земляними

роботами. Черинь печі круглої форми діаметром 0,6 м та в перерізі лінзоподібно заглиблений. Із західного краю череня виявлено стовпovu ямку діаметром 15 см та глибиною 20 см. На поверхні череня зафіксовано шар попелу, в якому виявлено дрібні перепалені каміння та кілька фрагментів слов'янської ліпної кераміки VII-VIII ст. Можливо, виявлений об'єкт належав зруйнованому житлу ранньослов'янської культури.

Крім вищезазначених об'єктів під час дослідження культурного шару поселення у 2010 році виявлено і реставровано ліпний слов'янський горщик з вузьким масивним дном з закраїною, конусоподібним тулубом, з найбільшим розширенням у верхній третині тулуба, широким горлом, з косозрізаним вінчиком з короткою шийкою (рис. 14, 2). Треба ще раз зауважити, що на одному з денць горщика зафіксовано відбиток підставки гончарного кола, хоча фрагментів ранньогончарної кераміки не знайдено. Слов'янська кераміка, фрагменти ліпних горщиків та сковорідок, мають аналогії на інших слов'янських пам'ятках таких як Корчак I [6, 1973, с. 63, табл. 11, 15], Тетеревка [6, 1973, с. 65, табл. 13, 20], Буки [6, 1973, с. 68, табл. 16, 7], Острів [1, 1984, с. 92, рис. 43] належать до перехідного періоду від празько-корчацької культури до культури лука-райковецька. Поселення перехідного періоду досліджувались біля с. Гульськ на р. Случ, поселення Ріпнів 2 та городище Зимно на Західному Бугу тощо [6, 1973, с. 13].

1. Вакуленко Л.В., Приходнюк О.М. Славянские поселения I тыс. н.э. у с. Сокол на Среднем Днестре. – К., 1984. – 107 с.

2. Малеев Ю.М. Розкопки поселення голіградського типу в м. Заліщики на Дністрі // Вісник Київського університету: Серія історії. – Вип. 13. – Київ, 1971. – С. 106 – 111.

3. Малеев Ю.Н. Исследования в Тернопольской области // Археологические открытия 1971 г. – М., 1972. – С. 371 – 373.

4. Малеев Ю.М. Охоронні розкопки на Тернопільщині // Археологія. - №12. – К., 1973. – С. 102 – 104.

5. Олійник В.І. Звіт про роботу археологічної експедиції ДП ОАСУ «Подільська археологія» Інституту археології НАН України у 2005 році (Науково-рятівні археологічні розкопки в урочищі Уцилівка на території «Агропромтехніки» міста Заліщики Тернопільської області). – Заліщики, 2005. – 42 с.

6. Олійник В.І., Дерех О.М. Рятівні дослідження багатшарового поселення Заліщики III в ур. Уцилівка у м. Заліщики Тернопільської області у 2005 році // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 11. – Львів, 2008. – С. 136 – 141.

7. Русанова И.П. Славянские древности VI-IX вв. Между Днепром и Западным Бугом. – Свод археологических источников. - М., 1973. – Выпуск Е1-25. – 99 с.

8. Строценъ Б., Ягодинська М. Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на пам'ятці археології – багатшаровому поселенні Пронятин VI (м. Тернопіль Тернопільської області). – Тернопіль, 2008. – Частина 1. - Рукопис. – 162 с.

Рис.1. Окомірний план поселення Заліщики III.

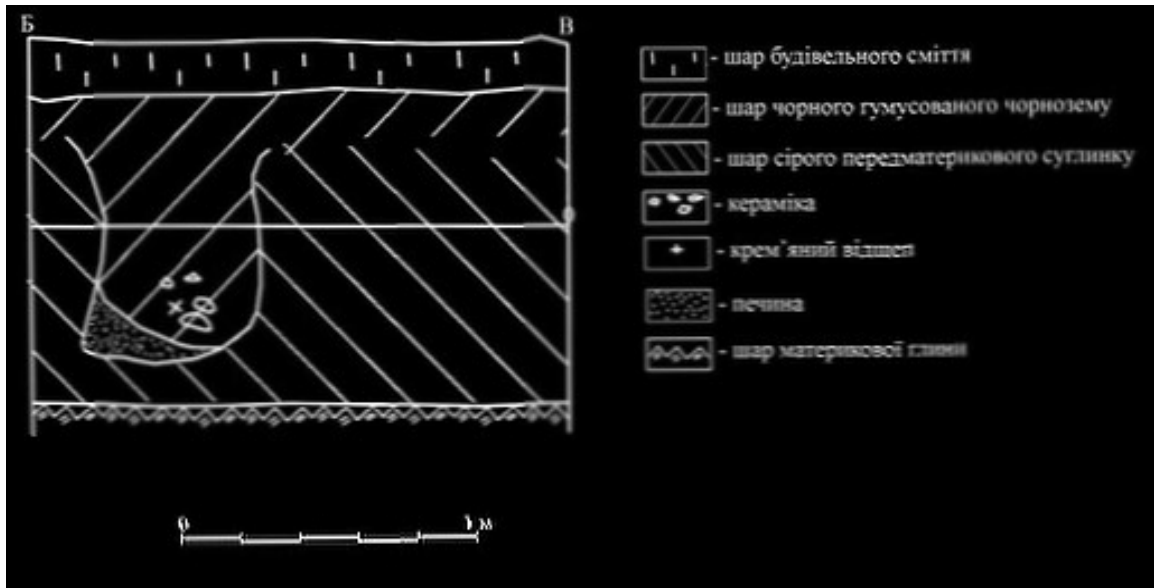

Рис.2. Стратиграфія східної стінки шурфу 4 (об'єкт – господарська яма).

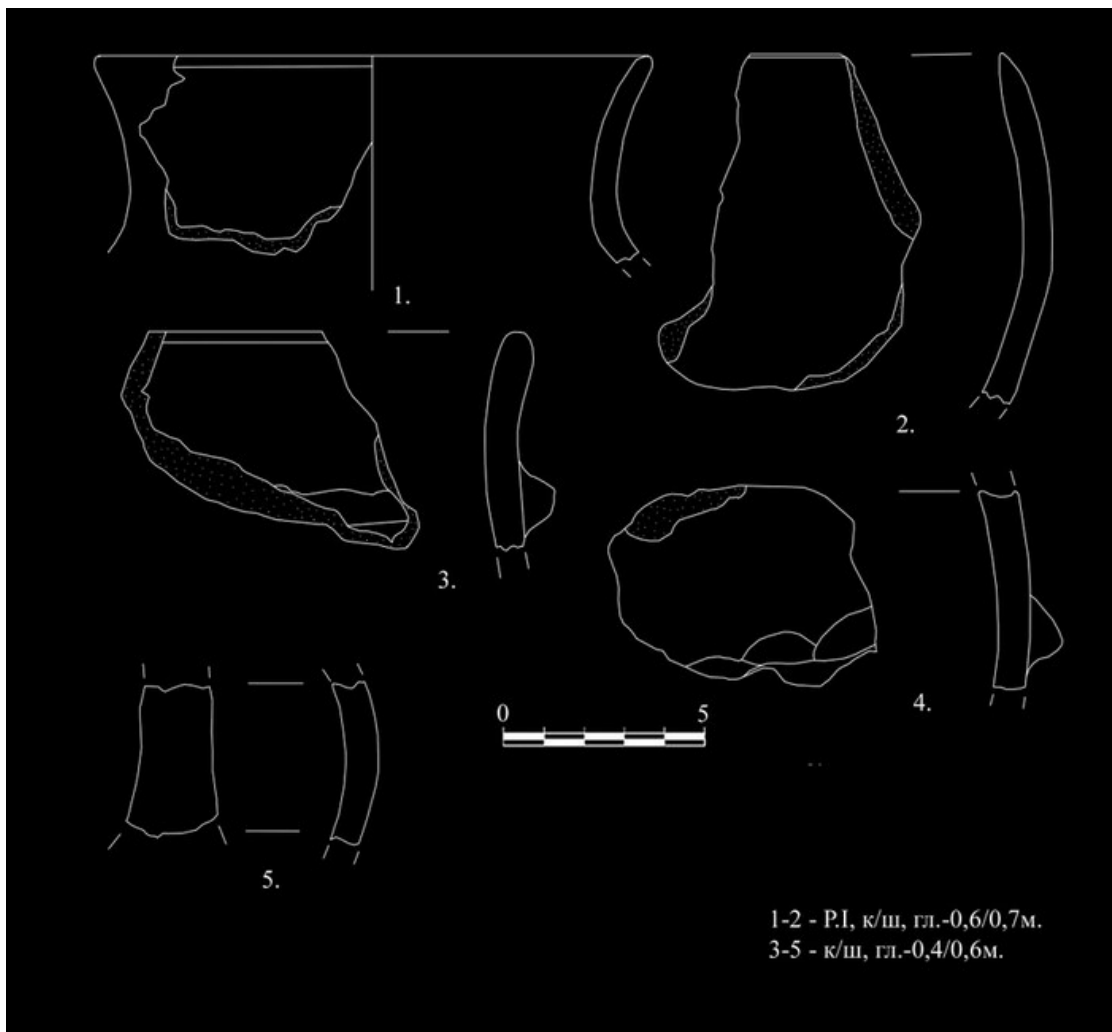

Рис.3. Керамічний матеріал культури Гава-Голігради з культурного шару.

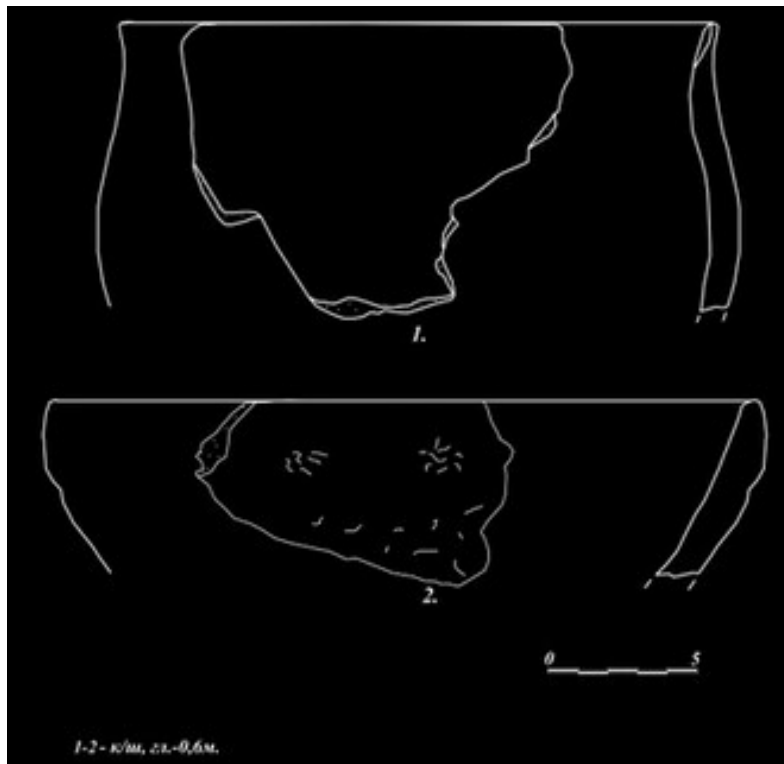

Рис.4. Керамічний матеріал культури Гава-Голігради з культурного шару.

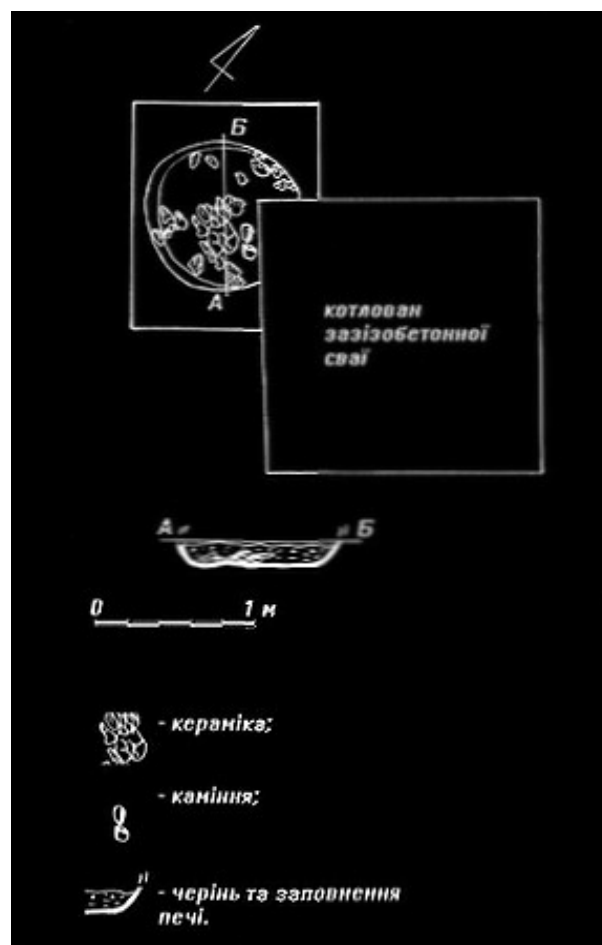

Рис.5. Піч липицької культури. Гл.0,15 м.

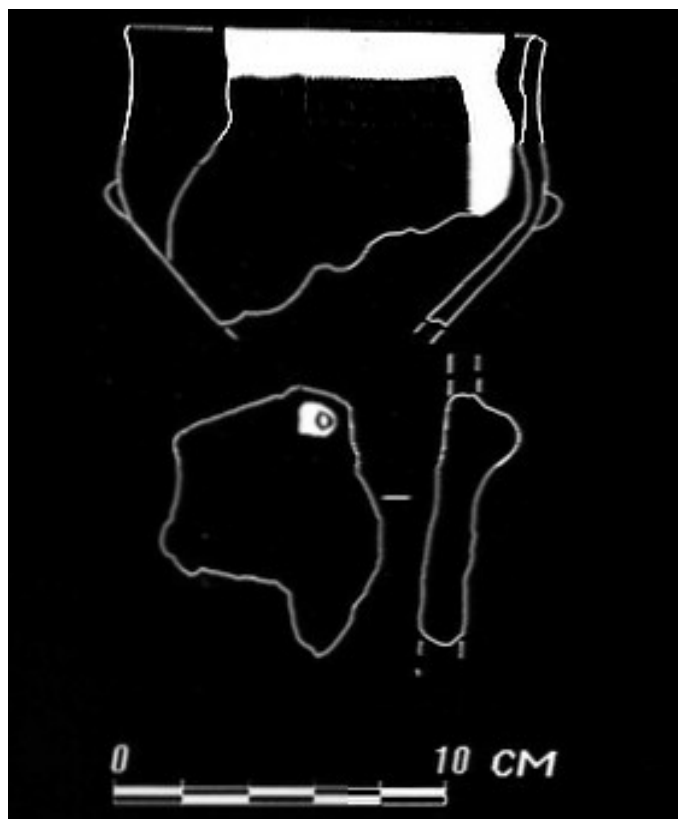

Рис.6. Липицька ліпна кераміка з об'єкта 3, гл. -0,4-1,2 м

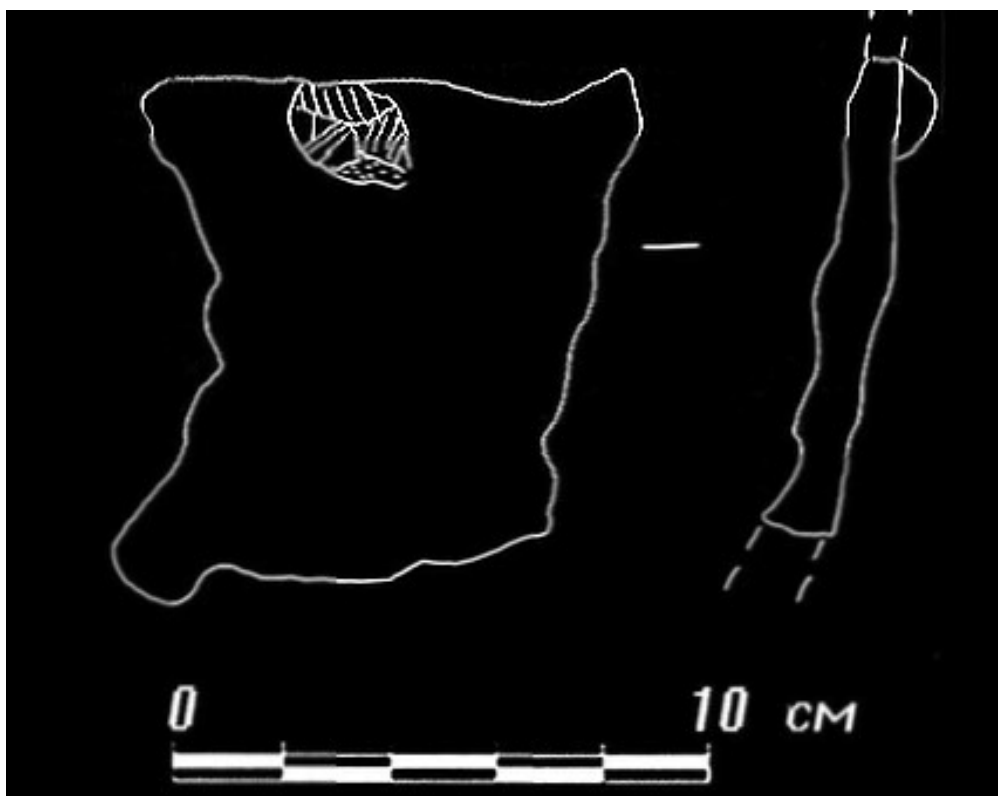

Рис.7. Липицька ліпна кераміка з об'єкту 5, гл. 0,15 м.

Рис.8. Липицька ліпна кераміка з об'єкта 3, гл. 0,4-1,2 м.

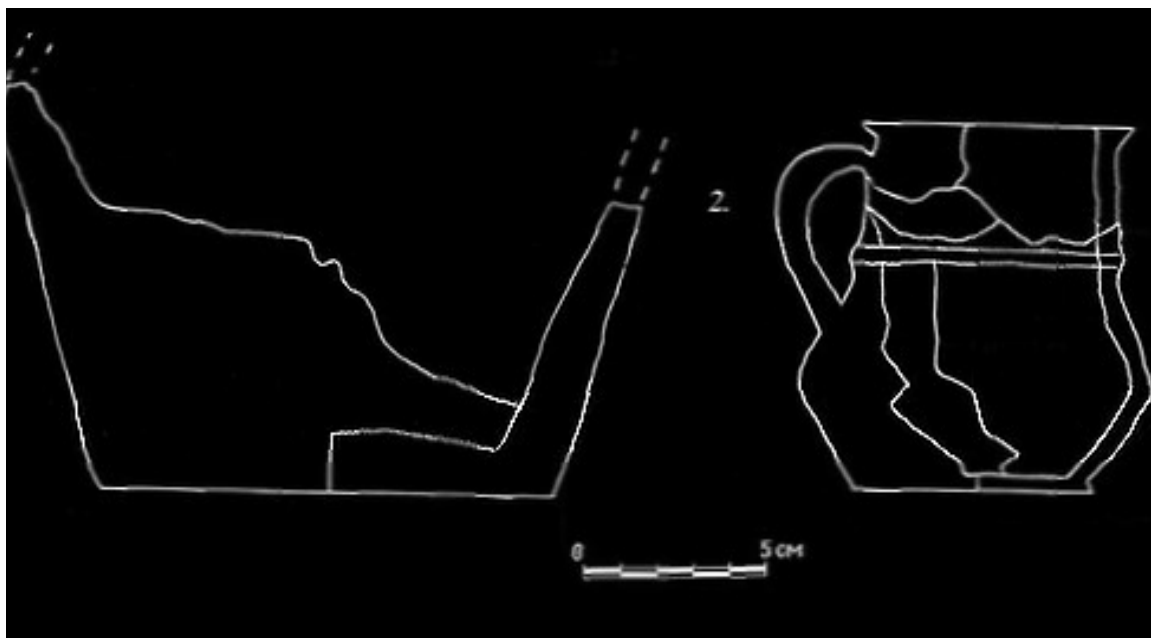

Рис.9. 1 – денте горщика липицької культури з об'єкта 5, гл.-0,15 м.
2 – куволь зарубинецької культури з об'єкта 6, гл.-0,8 м.

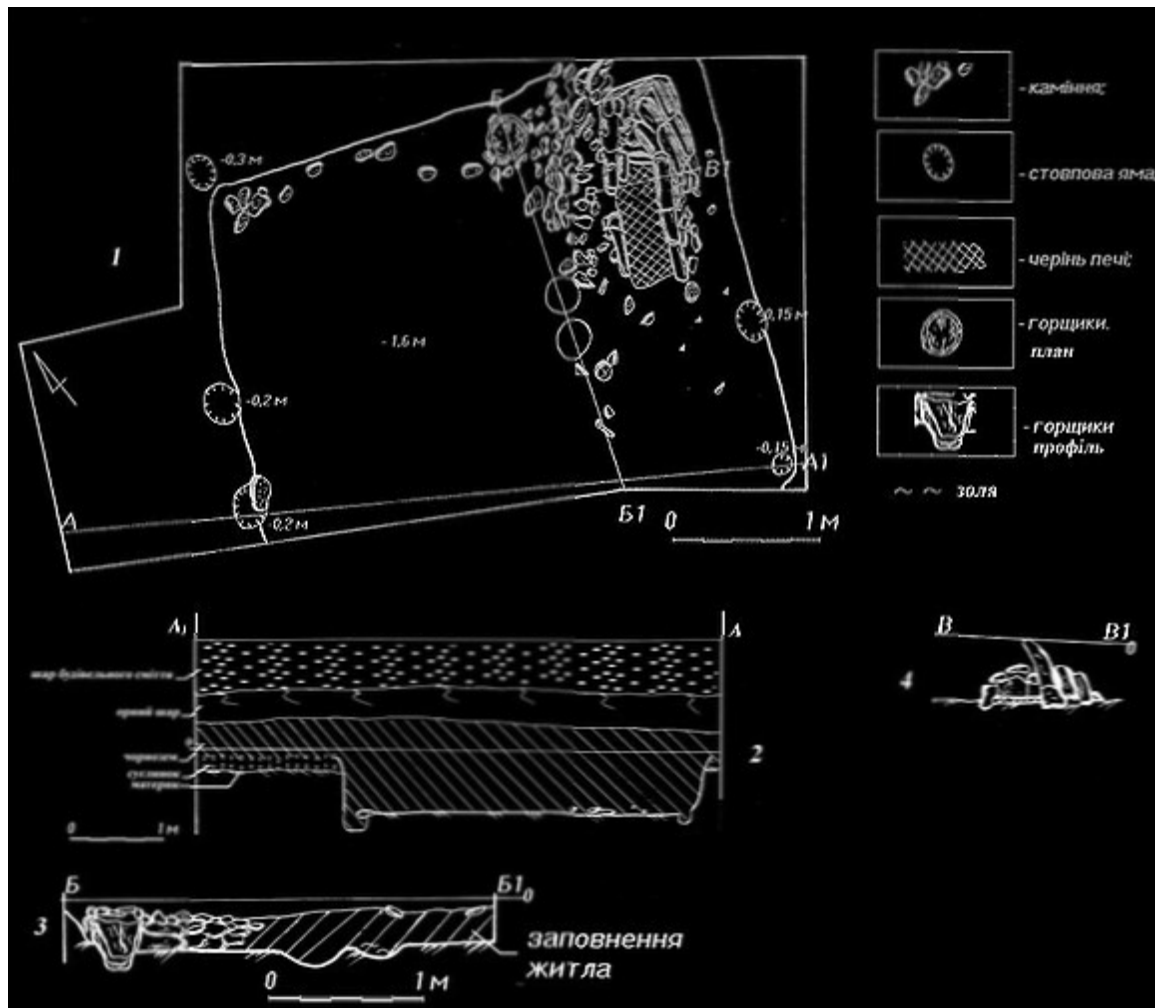

Рис.10. Житло 1. План, профіль, розрізи.

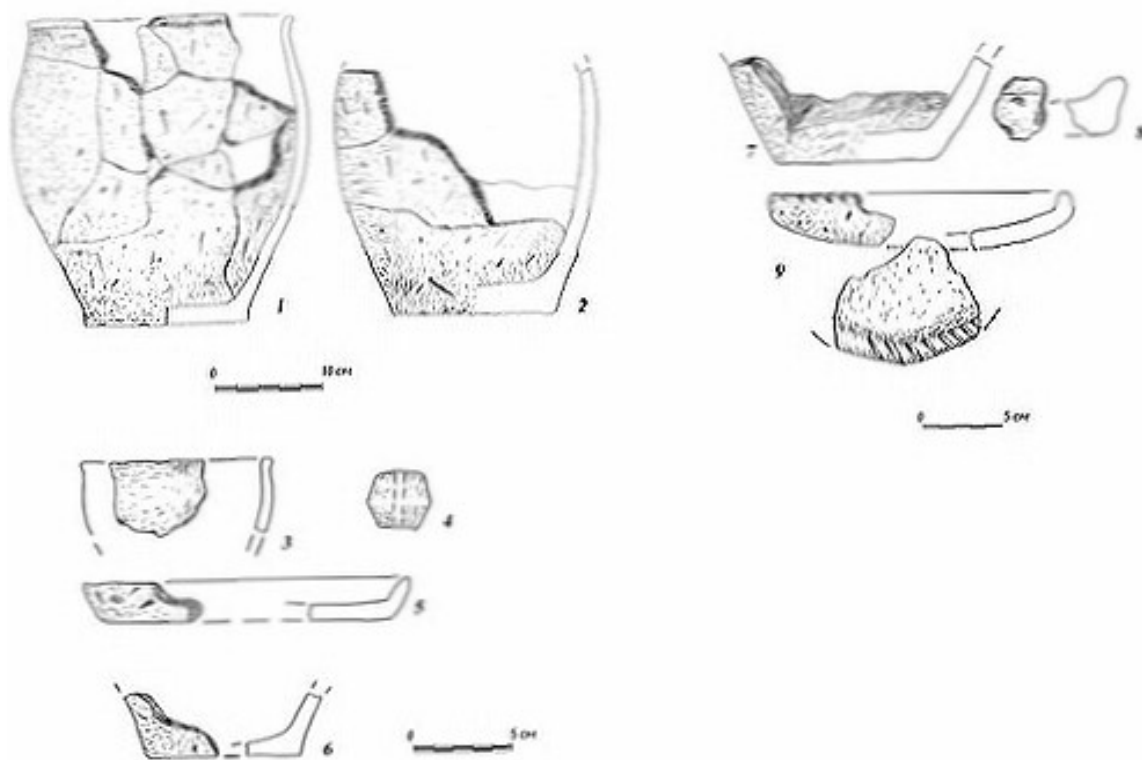

Рис.11. Кераміка з житла 1: 1,2 – з припічної ямки, 3-9 – з заповнення житла 1.

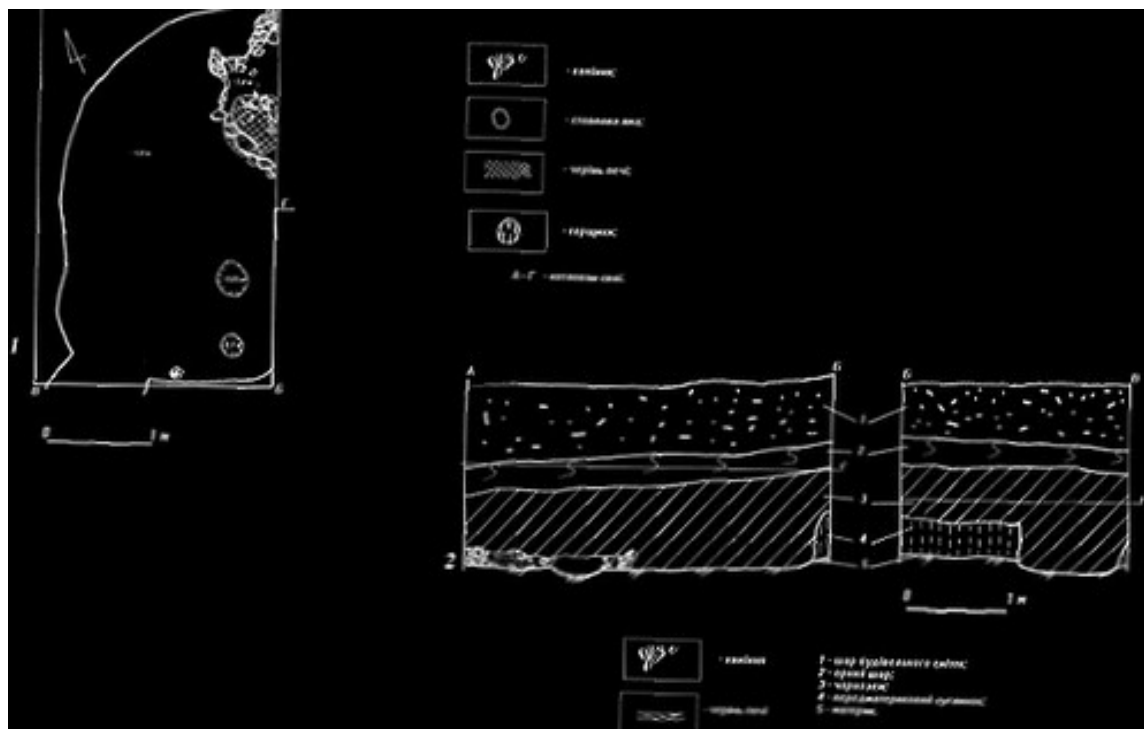

Рис.12. Житло 2: 1 – план, 2 – профіль.

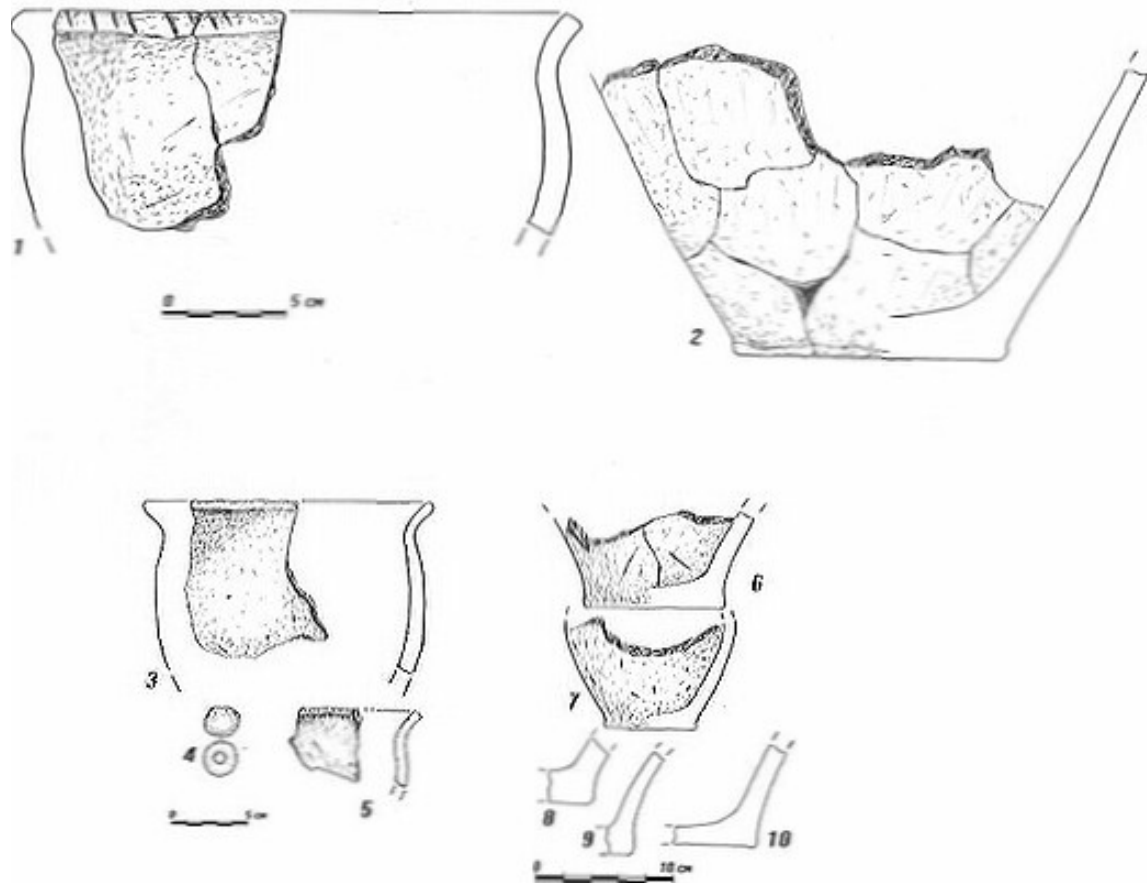

Рис.13. Кераміка з заповнення житла 2.

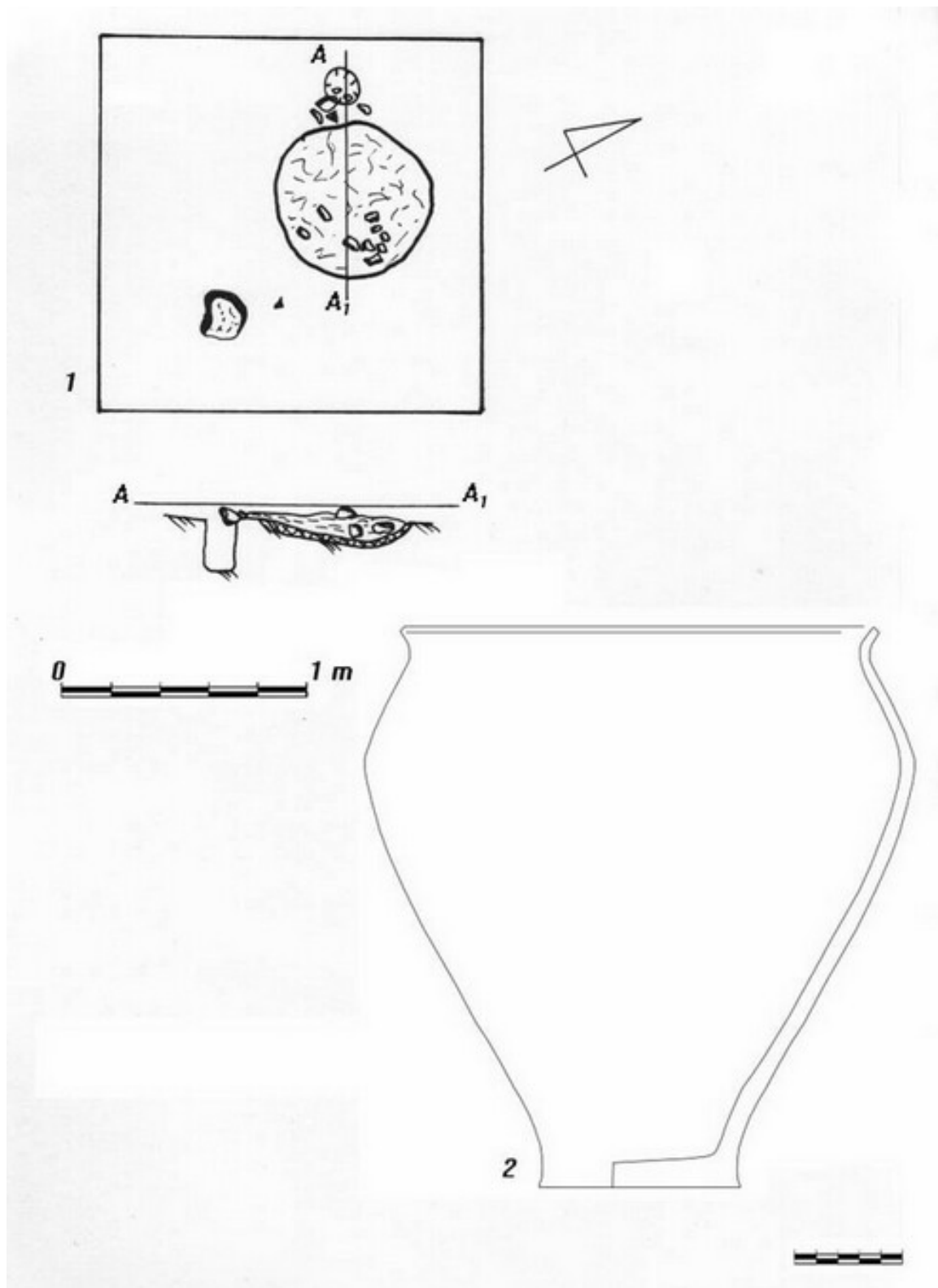

Рис.14. 1 – піч, план, розріз; 2 – горщик з культурного шару.